

1925 чылдың август
11-де үнүп эгелзээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 37

(18770)

2016 чылдың
апрель 5
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

ЧА АДЫКЧЫЛАРЫ — ОЛИМПИЙЖИ ЧЫЛДА

12 чылда Лондонга болган Паралимпий оюннарының ча адарына команда талазы-биле алдын
далының эдилекчизи, Россия Федерациязының алдарлыг спорт мастери Михаил Оюн.

а адарына республиканың
и чери дээш «Часкы согуннар»
чаңчыл болган маргылдаазы
ендыштаныр хүннерде Кызыл-
Херел» спорт залына болуп
ен. Аңаа республиканың эң-не
ырак дээн ча адар спортчулары
ту киришкен.

ларның аразында 2012 чыл-
еликобританияның найысыла-
Пондонга болган Паралимпий
нарына Россияның шилиндек
андазының кежигүнү, команда
зы-биле алдын, хууда бирги чер
и хүлөр медальды чаалап алган

Михаил Оюн база бар. Оюнның адын
Паралимпий оюннарының төөгүзүнче
алдын үжүктөр-биле кири бижзэн.

Ча адарына делегей спортунуң
эң-не шыпшык бажын тыва ча адык-
чызы чаалап алган. Ол биске болгаш
бистиң келир салгалдарымыска дидим,
чаныш-сыныш чок тура соруу-биле
үлегер-чижзэн көргүскен. Михаил
Оюн чүгле бодун ажып шыдаан звес,
кижи шыдаас чүве чок дээрзин херек
кырында бадыйткаан. Ооң-биле Тыва
чоннуң сүлдезиниң кайы хире бедиин
херек кырында көргүскен.

Ча адары Россия Федерациязының

алдарлыг спорт мастери Михаил
Оюннуң амыдыралының чарылбас
кезээ. Ол ам аныяк-өскенни бодунуң
ынак оюнунга белеткеп эгелзэн. Тре-
нер башкы — келир салгалга кадык-ча-
раш амыдыралды суртаалдаарындан
аңгыда, бодунуң үлегер-чижээ-биле
спортка ынак, ону хүндүлээр болгаш,
эң-не кол чүве, ооң көскү түңнелдери
турар кылдыр өөредип-кижизидип
чоруур кижилерниң бирээзи. А Ми-
хаил Оюнда ол-ла бүгү талалар бар.
Тренерниң моон соңгаар ажыл-ижи ол
бүгүнү херек кырында көргүзе бээрин-
ге чигзиниг чок.

(Уланчызы 4-кү арында).

Хүннүң медээлери

ШУПТУ ТИЛЕКЧИЛЕР БОЛГАН

Кызыл хоорайның №5 гимназиязы болгаш
Улуг-Хем кожуунда Шагаан-Арыг №1 школазы
республиканың аңгы-аңгы кожууннарының
олимпиада киржичилеринге эжиктерин тос ду-
гаар ажыдып турар.

3-4 класстарга олимпиаданы республикада
ниити өөредилгениң курлавыр төвү Улуг-Хемде
Шагаан-Арыгның №1 школазының баазына эрт-
тирип турар. Март 28-29 хүннеринде олимпиадага
республиканың 24 командазы, 210 өөреникчизи
киришкен. Жюри Барыын-Хемчиктин, Бии-Хемниң,
Тандының болгаш Тес-Хемниң өөреникчилериниң
билиин эки деп үнелзэн. Ол черлер муниципалдыг
шилилге түңнели-биле кожууннарының эки белетке-
диг чыынды командаларын чорутканнар.

Команда аайы-биле бирги черни Шагаан-Арыг
хоорайның №1 школазының командазы ээлзэн, ийи-
гизин — Кызыл хоорайның №5 гимназиязы, үшкүзүн
— Кызыл кожууннуң Сукпак суурда Б.И. Араптан
аттыг ортумак школаның командазы чаалап алган.

Ооң мурнуу чарында — март 26-да Кызылдың
№5 гимназияның ортумак класстарының өөреникчи-
лери олимпиада эрттирген, гимназияның башкы-
лары болгаш сургуулдары Тываның бүгү булуң-
нарындан келген 400 аалчыны хүлээп алган. Ол
дээрге сайзырадып өөредир олимпиада-дыр, ооң
киржикчилериниң саны чыл бүрүде көвүдөп турар.
Бо удаада аңаа Тываның 14 кожууннарындан 45 ко-
манда киришкен, оларның иштинде 21 команданың
кежигүннери 5-6 класстарның өөреникчилери, арт-
кан 24 командаларда — 7-8 класстарның сургуул-
дары.

Команда бүрүзү тортту болгаш республиканың
9-ку олимпиадазының сертификатын алган.

ТР-ниң Өөредилге
яамызының медээлеринден.

КҮРҮНЕ ДЕТКИМЧЕЗИН АЛЫРЫ-БИЛЕ

Биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту
сайзырадыр талазы-биле күрүне деткимчезин
алыр сорулгалыг 65 чагыгны тускай конкурс
комиссиязы сайгарган.

Өскелерден хөй чагыг Сүт-Хөл кожуундан кир-
ген. Тараачын-фермер ажыл-агыйының баштыңы
Чечен Монгуш Суг-Аксынга уруглар садын ажыдар
деп социал төлөвилелди кириген. Школа назы
четпзэн уруглар албан черинде олуттар кожуун
төвүнде чедишпейн турар. Оочурда бир чүс ажыг
чаштар бар. Ол дериг-херексел садып алып, оран-
сава септээр акша хереглеп турар.

Сүт-Хөл хөлге балык болбаазырадып кылыр
цех ажыдар дээн төлөвилел Анжелика Ондар-
дан келген. Ол шээр болгаш мыйыстыг бода мал
өстүрүп турар фермер киж. Аңаа 3 млн. 700
мун рубль херек, ооң-биле цех тудуп алып, 10
бригаданың туткан балыын аңаа болбаазырадыр.

Александр Желтухинниң өстүрген капустазын,
картофелин, огурезин Кызыл хоорайның болгаш
Кызыл кожууннуң уруглар садтарының чаштары
чип турар. Орулгазындан кирген акша-биле сат-
каны техника-биле 8 гектар черни амгы үеде ол
болбаазырадып турар. Желтухин Кара-Хаактын
үнүш-дүжүктүр черинге тараа тарыыр сорулганы
салган. 50 га черге ногаа база тарыыр. Ногаа
шыгжаар чер херек. Ону тударына акша-хөреңги
Желтухинде чедишпейн турар.

ТР-ниң Көдээ ажыл-агый
яамызының медээлеринден.

БҮГҮ ТЫВАДА — ЧҮГЛЕ «ШЫН»

«Шын» — бүгү Тываның девискээринге тарап турар солун.
Силерниң чарлалдарыңарны, рекламаларыңарны «Шын»
солунга парлаарга — бүгү Тываның
чурттакчылары номчуур.
Чарлалдарыңарны, рекламаларыңарны
«Шын» солунга парладыңар! Тел: 2-18-10

АПРЕЛЬ 1-ДЕН СОЦИАЛ ПЕНСИЯЛАР ӨСКЕН

2016 чылдың апрель 1-ден күрүнениң пенсия хандырыл-газының пенсиялары, ооң са-сында социал пенсиялар 4 хууга өскен. Бо өзүлде ажилдап-даа, ажилдавайн-даа турар пенсия алыкчыларынга шуптузунга ха-мааржыр.

Тывада ниитизи-биле 20 муң социал пенсия алыкчыларының пенсиязын өстүргөн. Ооң түңнелинде социал пенсиялар бисте ортумаа-биле 392 рубль 65 ко-пеекке немешкен.

Өзүлде соонда социал пен-сияларның хемчээли:

— Кыдыккы Соңгу чүкке дең-нештирген черлерде чурттап турар инвалид уругларга база төрүмелинде 1-ги бөлүктүн ин-валидтеринге 640, 91 рубльге өзер болгаш 16 664 рубль 91 ко-пеек, а Кыдыккы Соңгу чүк районнарында (Тожу, Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл кожуннар) чурттап турарларга 686, 74 рубль немежир болгаш 17 855 руб. 27 ко-пеек болур.

— төрүмелинде 2-ги бөлүк-түн база 1-ги бөлүктүн инвалид-теринге, ада-иезин чидирген болгаш чок болган бот-иениң уругларынга 1,4 район коэффи-циентилиг санаашкын-биле 534, 14 рубльге өзер болгаш 13 887 рубль 62 ко-пеек, а 1,5 район коэффицентизи-биле — 527,29 рубльге немежип, 14 879 рубль 60 ко-пеек болур.

— ада-иезиниң кайы бирээ-зин чидирген уругларга болгаш 2-ги бөлүктүн инвалидтеринге район коэффицентилери-биле тус-тузунда 6 943 руб. 79 ко-пеек база 7439 руб. 78 ко-пеек болур.

Олышкаш 2016 чылдың фев-раль айда ажилдавайн турар пенсионерлерниң камгалаалдыг пенсиязы 4 хууга өскенин са-гындырып каалы. Ынчангаш апрель 1-ден өзүлде чүгле со-циал пенсияларга хамааржыр, а камгалаалдыг (мурнунда күш-ажыл) пенсия бо удаада өспээн.

Бистиң корр.

ШЕРИГ ХООРАЙЖЫГАШКА — БЕШ ОБЪЕКТ

Россияның Тускай тудуунун Сибирьде кол эргелели Кы-зылда даг-мото адыгыла-рынга шериг хоорайжыгаштын беш объектизин: ийи кон-троль-эртирилге пунктузун база шериг албанныгларга бирээзи-ле 4500 дөрбелчин метр шөлдүг үш ниити чурттал-га бажыңнарын дужаарынга белеткеп турар.

Тускай тудугнуң специалисте-ри бо хонуктарда иштиги ажил-дарны доозуп, бажың дериг-херексели-биле четчелээшкин ажилдарында хаара туттунган.

Тудугну сөөлгү үениң чаа технологияларын ажиллап, россияжи бүдүрүлгелерниң үндүргени тускай материал-дарны: чиик демирлер-биле быжыглап, шалазын кудуп, ха-наларын чараштап сиилбээн калбак кезектер-биле эптээн. Ол тудуг ажилдарына 800 ажыг тудугжуларны, 70 хире тускай техниканы кириштирген. Шериг хоорайжыгашының девискээ-ринге аңгы-аңгы сорулгаларлыг 97 тудугну тудар. Тудуг ажилда-рынга Россия Федерациязының Камгалаал яамызының бады-лааны, амгы үениң чаңгыс аай төлөвилелдерин ажиллап турар.

gov.tuva.ru

СЫДЫМ БАЙЫРЛАЛЫ

Апрель 1-де Тес-Хем кожун-нун төвү Самагалтайга, бот-тывынгыр композитор, күш-ажылдың болгаш культураның хоочуну, Тыва АССР-ниң алдар-лыг артизи Каң-оол Баазаң-оолдун адын эдилээн Культура бажыңына ниити өөредилге черлериниң аразына республи-ка чергелиг «Сыдым байырла-лы» деп мөөрей-конкурс болуп эрткен. Аңаа Тес-Хем, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Чаа-Хөл, Каа-Хем, Би-Хем, Кызыл кожуннардан бол-гаш Агролицейден 12 команда киришкен. Мөөрейжилерниң назы-хары аңгы-аңгы — 4-тен 11 класстың өөреникчилери.

Амбын-Ноян угун салгаан салгалдарлыг бурун Тываның найысылалы төгүлүг черге бол-ган мөөрейни Тываның аалчыла-рынга хүндүткел чылынга база ТАР-ның 95 чыл болган оюнга тураскаадып, шаандан тура ада-өгбелеривистиң боттарының хол-биле кылып чораан ус-ше-вер ажилдарын, культуразын ам-гы аныяк-өскенге таныштырып өөредир база тыва эр кижиниң сүлдезин бедидер, национал чаагай чанчылдарны сагыыр, айтка хүндүткелди бедидер сорулга-биле Тес-Хем кожун ча-гыргазы, ТР-ниң өөредилге бол-гаш эртем база көдээ ажил-агый яамылары организастааннар.

Тес-Хем кожун чагыргазы-ның, ында өөредилге, Культура болгаш туризм эргелелдериниң төлээлери аңгы-аңгы кожун-нардан келген мөөрейниң кир-жикчилерин база аалчыларын ак сүттүг шайы, янзы-бүрү ам-данның аыш-чеми-биле эвилең-ээлдек уткуп алдылар.

Культура бажыңының көрүк-чүлөр залында кижиге бажы ки-зирт. Мөөрейниң байырлыг кезээ эгелээн. Көжеге ажиттынарының бетинде сцена мурнунда ийи игилчи Белек Делег биле Марат Уксар сыгыт, хөөмей, каргыраа-зын салып эгеледилер. Оларның тааланчыг күүселдезиниң соон-да, көжеге-даа ажиттынды. Сценаны онзагай каастаанын дораан-на эскерип кагдым. «Аныяк сургап өөредир, адын баглап өөредир» деп үлегер до-макты чараштыр бижээш, аскан. Кыдыын угулзалап каастаан ак эңчек чонактыг, каас чоос базыт-кыыштарлыг, кылаңайнып турар мөңгүн эзеңгилерлиг, башкы дергилеринде чулар, чүгенни, соңгу дергилеринде сыдым, кымчы, оттук-бижекти астып каан, колун-чиримниг тыва кы-зыл эзерни бичежек чинге индир-де чалап салган. Сыдым, чүген, чулар, хөндүргө, кудурга, колун, чирим, дерги, чонак, эзер, кымчы

бо бүгү — аъттың деригелери.

Башкарыкчылар, Самагал-тайның №2 школазының 6-гы класының өөреникчилери Адыгжы Нанзал биле Викто-рия Сырат, чыылган чонга ба-йыр чедиргениниң соонда, Самагалтайның уругларның уран чүүл школазының өөреник-чилери «Аяк шайым» деп танцы-ны (удуртукчузу Чинара Сырат) бараалгаткаш, хүндүлүг аалчы-ларга ак кадартарны сундулар. Ооң соонда Тес-Хем кожун чагыргазының даргазы Толбан Самданны мөөрейниң аксын ажадары-биле сценаже чалады. Т.Самдан «Сыдым байырлалы» ажиттыган деп чарлаан соон-да, Россия Федерациязының база Тыва Республиканың Ыдык ырлары чаңгылы бээр, зал-да улус шупту буткырынга туруп, хүндүлел езулалын кылды.

Байыр чедирешишкениниң соонда башкарыкчы Адыгжы Нанзал мөөрейниң шиткек-чилерин таныштырган. Олар кымнарыл дээрге Борис Эрен-дей-Тес-Хем кожунда ТР-ниң Чазак Баштыңының бүрүн эрге-лиг төлээзи, журиниң даргазы; Ак-оол Артур — Чыргаланды сумузуна аът спортунун фе-дерациязының удуртукчузу; Марат Дагбаа — уран чүүл кылыгыларының мастери, ТР-ниң Аныяктар эвилелиниң кежигүну; Алевтина Шаалы, Галина Сун-дуй национал школа хөгжүдөр институттун башкылары, педа-гогика эртемниң кандидаттары.

Чыылганнарга мастер-классты мөөрейниң идепкейлиг эгелекчизи, аъттың дериг-хе-рекселдерин кылырының та-лазы-биле мастер, Ак-Эрик школазында «Аныяк чылгычы» бөлгүмүнүн удуртукчузу Ланаа Күр-Дагба өөреникчизи-биле кады көргүскөн. Сыдым деп чүл, ол кандыг хевирлигил, сыдымны канчаар кылырыл дээрзин кончуг тода тайылбырлаан. Оон аңгыда сыдымны өрүүрге, элээди оол-дарның угаан сайзыралына, салааларының күш-дамырын сайзырадырынга база ажыктыг деп угааткан. Л.Күр-Дагбаның бөлгүмүнүн өөреникчилери ук «эртемни» улуг назылыг ки-жилерден аңгыда, Вячеслав Даржааның тыва эр улустун кы-лып чораан ажилдарының бол-гаш чанчылдарының дугайында номундан шигээди ап турар-лар. Аъттың дериг-херекселдер-ин кылыр хөмнү боттары эттеп өөренип ап турар. Мыйыстыг бода малдың кежин хөөдерде, Тес-Хем кожуннун девискээрин-де Шара-Нур деп дустуг хөлдүн малгажы хөөй бээр, ынаар су-гар бис дээрзин тайылбырлаар-

«Аныяк чылгычы» бөлгүмүнүн удуртукчузу Л.Күр-Дагба

га, өске кожуннардан келген киржикчилер аажок сонугаан.

Мастер-класстың соонда 4 кезектиг мөөрей эгелээн. Бир дугаар кезээ — багны диле кезери; ийигизи — чилбири; үшкүзү — багны өрүүргө; дөрткүзү — көктээри (сүлчүзү). Баг-биле ажилдаарда суг ыяап херек боор дээрзин бодум хуумда бир дугаар көрдүм, команда бүрүзү хуунда суглуг. Бо 4 мөөрейниң соонда сыдым-биле аът шалба-даар мөөрей база бар. Эмдик-Ойнуң мойну шыдаар, эрес эр-ниң холу шыдаар. Сыдым, сен-не канчаар болдун?

Тыва кижиниң айтка ынак-шылы ыры-шүлүүнде, хөөмей-сыгыдында, танцы-самында сиңниккен. Мөөрей үезинде тес-хемчилерниң улуг-биче-даа уран талантылыгыларының күүселделери үзүлбейн тур-ду. Уругларның уран чүүл школазының ырының болгаш танцының «Эзир-Кара» ансамблиниң, Шуурмак орту-мак школазында республика чергелиг «Тиилелгениң салю-ду» ниити ыр фестивалына 3-кү чергениң дипломанты-зы болган коллективиниң, «Эр башкыларның аразын-дан удуртукчу кадрларны хевирлээри» деп губернатор төлөвилелиниң Тес-Хем ко-жундан киржикчилериниң, «Профессиямга чоргаарла-ныр мен» деп кожун чергелиг аныяк специалистер аразында мөөрейниң тиилекчизи Сыдыс-оол Мандып-оолдун, Улустун хөөмейжизи, ТР-ниң алдарлыг артизи Андрей Монгуштун, Үндезин тыва культура төвүнүн специализи Шолбан Ондарның ыры-шоорун, тацы-самын чон улуг чоргаарал-биле көргөннер. Эң-не чаптаңчыг, чараш «Тес-Хем огу Сайын-Белек» деп тан-цыны Самагалтайда «Челээш» уруглар садының содак-шудак-тыг бичии мөгелери күүсеткен.

Аян тудукчулары аътты гап, «аарыкчылар» тус-ту мандалары дээш дер-бузуңайнып турда, мөөрей адакталган. Түңнелинде ко-далар талазы-биле 1-ги ч. Тес-Хем аттыг команда, и-черни Тес-Хемниң Кызыл-Чо школазының «Агар» коман-3-кү черни Агролицей, 4-кү ни Кызыл кожуннун Шам-Шо школазы, 5-кү черни Би-Хем-Сесерлиг школазы бүүрүл-биле чаалап алгаш, хүндү бижиктер, өртектиг белек-биле шаңнатканнар.

Аңгы-аңгы номинация талазы-биле тиилекчиле дипломнар-биле шаңна Оларның аттарын сонугу көрээлиңер: «Алдын хол өрүкчү» Байыс Ай-Херел (Б-Тайганың Хемчик школа-зы); Аңчы Соян (Тес-Хемниң Кы-зыл-Чо школазы); «Көрүкчү үнелели» Аңгы Ооржак (Че-Хемчиктин Чыраа-Бажы шко-зы); «Хол шевер ховар» Куд-Монгуш (Өвүрнүн Солчур шко-зы); Чимит Долзат (Би-Хем-Сесерлиг школазы); «Тулг-бажы» Кежик Монгуш (Бары-Хемчиктин Хөндөлөң школа-зы); Чыргал Монгуш (Өвүрнүн Сол-чур школазы).

Шалбачылар мөөрейниң 1-ги черни — Аңгы Ооржак (Чыраа-Бажы), ийиги черни — Чыргал Монгуш (Өвүр), 3-кү черни Артыш Монгуш (Дер-зир-Кара), чаалап алганнар. Олар-ны Улустун хөөмейжизи Андрей Монгуш тыва хөөмейжи, сыгыт чыгбелеривистиң «Эзир-Кара» деп тыва мөөрейниң база 199 чылдан эгелеп Москвага бижик-кен төгүлүг, ховар дискилерин биле шаңнаан.

Бир дугаар республика чер-гелиг «Сыдым байырлалы» бедик деңнелге эрткен. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оолдун эрткен чылын Сесерлиг школа-зынга тывысканы маргылдааның кубогун Ак-Эриктиң «Тес-Хем» командазына шилчиткен.

Чамдык кожуннардан келген мөөрейжилер бистиң школавын-та сыдым кылыр бөлгүм-даа чок, бо байырлалдың сураан-дыңнааш, сонугааш, аът мунуң билер-ле оолдар чыгып алгаш, белеткел-даа чок келдивис деп шын-на сеткилин чажырба-дылар. Төгүдө балаттымас чүгүрүк, маадыр Эзир-Кара деп аъттыг өгбелериниң чаа-гай чанчылдарын кадагалап, сагып чоруур тес-хемчилерин эгелээшкини республиканың өске кожуннары база деткир боор деп идегедим.

Светлана ООРЖАК

Бөлгүмчүлөр кичээл үезинде.

**«ТИИЛЕЛГЕНИҢ
САЛЮДУ» ФЕСТИВАЛЬ**

Март 31-де Тываның күрүне филармония-зынга «Тиилелгениң салюду» деп уруглар бол-гаш элээдилер аразынга республика чергелиг ниити ыры коллективтериниң фестивалы болуп эрткен. Ук фестивальга 15 кожууннардан болгаш Ак-Довурак, Кызыл хоорайлардан ыраажы-лар кээп киришкен. Чүгүле Тожунуң Тоора-Хем школазының коллективи орук багай, суг кеш-тинмес болганы-биле кээп шыдавайн барган. «Тиилелгениң салюду» — «Россияның уруглары ырлажып тур» деп Бүгү-россияның школачы хорлар фестивалының регионнар аразында муниципалдыг чадазы. Ону РФ-тиң өөредилге болгаш эртем база РФ-тиң культура ямылары, Бүгү-россияның хорлар ниитилели-биле дем-нежип алгаш, организастан эрттирип турар.

Ниити өөрөдиге черлериниң аразында болуп эртип турар «Тиилелгениң салюду» Фестиваль дараазында хевирлерге чардырган. Бирги хевири — эге болгаш ортумак класстарның хорү (1-8 класстарга чедир), киржикчилери 6-дан 14 харга чедир назы-харлыг болур ужурлуг, оларның ниити саны 16 кижиден өрү. Ийиги хевири — улуг класстарның хорү (8-10 класстарга чедир), киржикчилери 14-тен 18 харга чедир, оларның ниити саны 16 кижиден өрү. Үшкү хевири — бичии болгаш элээди оолдар хорү, киржикчилери 6-дан 18 харга чедир, оларның ниити саны 16 кижиден өрү. Фестивальдың эге чадазы кожууннарга эрткен.

Бо чылын «Тиилелгениң салюду» фести-
вальды ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамы-
зы Тыва Республикага аалчыларга хүндүткел
чылынга тураскаадып эрттирген. Ынчангаш
ниити ыры коллективтериниң репертуарында
«Декей-оо», «Тарлашкын», «Челер-Доруг» дээн
чижектиг тыва улустуң ырлары кол черни ээле-
турар. Оларны национал тыва хөгжүм херексе-
дери-биле үдөп турары көрүштү. Чижээлээрге,
Шагаан-Арыгның №2 школазының ниити ыры
коллективи «Кыңгыргай» деп улустуң ырызын
(хормейстер А. Доспан) тыва хөгжүм оркестри-
биле үдээш, хөөмей, сыгыт, каргырааны катый
бадырып турары чараш. Чүгүле тыва улустуң
ырларындан аңгыда, орус композиторларның-
даа ырыларын бедик деңнелге күүсеткеннер.

«Тиилелгениң салюду» фестивалга кириш-
кен коллектив бүрүзүнүң белеткели хоомай звес-
дээрзин көрүкчүлөр эскерген-не боор.

Түннелинде жори даргазы, ТР-нің уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы, РФ-тин культуразының алдарлыг ажилдакчызы А.Саратовкина ниити ыры коллективтериниң күүселделери чыл келген тудум экижи, бедик деңгелче көдүрлүп кел чыдарын демдеглеп чугаалады. Акша-төгерик, транспорт талазы-биле бергедээшкиннер турза-даа, республиканың ыраккы кожууннарындан өөреникчилерин фестивальга кириштирип келген удуртукчуларга өөрүп четтиргенин ол илеретти.

«Тиилелгениң салкуду» фестивалыга идеп-кейлиг киржилгези дээш ТР-ниң Өөредилге болгаш эртем яамызының Хүндүлел бижиибиле Кызыл, Каа-Хем, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Чеди-Хөл кожууннарының болгаш Ак-Довурак хоорайның ниити ыры коллективтери шаңнатканнар.

Номинациялар аайы-биле алырга, «Көрүкчүлөрнүң сонуггалы» дээш шаңналды Сүт-Хөл кожуундан хорнуң солизи Надежда Оолакка тывыскан. «Улусчу школачы хор» деп номинацияга Эрзин кожууннуң, «Бичии оолдар хору» деп номинацияга Кызыл хоорайның №9 школа-гимназиязының, «Бичии болгаш элэди оолдар хору» деп номинацияга Шагаан-Арыгның №2 школазының коллективтери төлөптүг болганнар.

Фестивальдың дипломантылары эвзэш
эвес болган.1-ги чергениң диплому-биле
Аграр лицейниң, 2-ги чергениң диплому-биле
Өвүр кожуун биле Барыын-Хемчик кожууннуң
база Улуг-Хем кожууннуң, 3-кү чергениң
диплому-биле Таңды кожууннуң, Чаа-Хөл
кожууннуң база Тес-Хем кожууннуң, 4-кү
чергениң диплому-биле Сүт-Хөл кожууннуң
хор коллективтери шаңнатканнар. Дипломан-
тыларга акша*шаңналдарын база тыыскан.

Ниитизи-биле 1-ги чери Агролицейнин, 2-ги чери Улуг-Хем кожууннун Хайыракан школазының, 3-кү чери Кызыл хоорайның №9 школа-гимназиязының ниити ыры коллективтери чаалап алганнар.

Көк-кыс ООРЖАК.

– Амыдыралда көрүп чоруурга, ажылында эки диртип чоруур кижилерниң ажы-төлүнүң кижизи дилгези аскай берген болгулаар таварылгалар хөй болур чорду. Силерниң ортун оглуңарны таныыр кижидир мен. Республикага хол бөмбүүнгө каш чыл улай чемпионнаан Кызыл кожуун элээдилер аразында команданың шыырак ойнакчызы-ла болгай. Мындыг үлөгерлиг өг-бүпелиг болур дизе, кандыг болур ужурлугул?

– Чүглэ ынак болур, ол-ла. Мен өг-бүлөмгө ынак мен, ынчангаш олар менээ база ынчаар харыылап чоруур, мен ажылымга ынак мен, ынчангаш ооң түңнелдери эки болуп турар деп санаар мен.

Биичиывисте авам Севзэн Седен-ооловна 15 ажы-төлдүг өг-бүлөгө улу уруу кылдыр төрүттүнгөн болгаш, ажил-ишке шалыпкын, арыг-силиг, негелделиг киж. Ол баштай дуңмаларын, оон бистерни, 5 ажы-төлүн, кижизиткен. Авамның кижизидилге талазы-биле бижиттинмээн хоойлуларын бодумнуң өг-бүлөмгө үлегер кылдыр ажыглап чоруур мен, ону салгалдарымга дамчыдарын кызар мен.

– Истекчи кижиге кандыг шынарлар херек болурул?

– Истекчи кижиге шынчы туруштуу, бодунуң шиитпирлиг болуру, тывын-гыр-сагынгыры, чогаадыкчы, бердинге-ни, шыдамы – мындыг шынарлар ооң овур-хевиринге кол өзек болуру чугула. Оларның бирээзи аскаар болза-ла, аял база аскал чыдар.

– Ам база катап шилилге кылыр арга тургустунар болза, школа дооскаш, кайнаар өөренип кирер силер?

— Билдингир-ле юридиктиг институт деп дыңнаксаар боор силер. Чок. Мээң башкы эртем чедип алганым дыка ажытыг болган, черле ынчаш амыдыралда чаңгыс-даа шак, хонук, ай, чылды хилис чурттаваан мен деп санаар мен. Чүге дээрге мээң чурттап эрткеним эки-даа, багай-даа болуушкуннар — ол бүгү мээң арга-дуржулгамдыр. Ол бүгү мени чүгле дадыктырып чоруур.

– Мен бодаарымга, силер ышкаш көрүштүг кижилер удуртур ажилдарга дыка тааржыр...

—Удуртукчу ажылдарга бодумну шенеп турган мен. Салбыр эргелекчилеп турдум. Ол дыка улуг харысаалга, саазын ажылы хөй үе негээр, ынчангаш мергежилинге тергип болуксаар күзөлдиг кижилерге удуртур ажылдар шаптык болур деп түңнөлгө келдим. Мен, бир дугаарында, мергежилинге профессионал дириги эң дээди чедишкп деп санаар мен. Ынчангаш ынаар чүткүп чоруур мен.

– А кандыг шынарга хөңнүңөр чогул?

– Кижи бүрүзү чүглө бодунун күжү, угаан-билии болгаш арга-дуржулгазы-биле депшип ажылдаан чедишкининге чоргаарланар үжүрлүг.

Тодуг-догаа, эртем-билигилг, эки ал-
бан-дужаалдыг ажил-агыйлыг, акша-
көпөөгн чедер тургаш-ла, күрүненин
өнчү-хөрөңгизин бузурукчу чорук-биле
шиңгээдил, төтчөгөлп, бодунуң эрге-
дужаалын ажыглап тургаш, оор чорукту
кылып чоруур кижилерге шуут удур
мен. Амгы үеде истеп турар херекте-
рим-даа ону бадыткап турар. Ынчангаш
бодум таламдан, шын, чөптүг чорук
тергиидезин дээш, ажылдап чоруур
мен. Мээң-биле дөмөй үзел-бодалдыг
кижилер республиканың истелге
органнарында хөй. Ынчангаш эгин
кожа ажылдап чоруур эштеримге, бо
байырлыг хүн уткуштур байыр чеди-
рип, ажил-ижинге чедишкиннерни
күзедим.

Айлан ДАРЖАА чугаалашкан.

дакчыларындан эжин дуглап аарын
бүдүү дилээш, дуза кыйгыртыпкан мен.
Удаваанда немелде дуза келген, кара-
зыттырган кижини үжээш, оор херекти
үүлгеткен кижн бо дээрзи тодараттын
ган, ол нарын херек ынчалдыр ажыт-
тынган. Меңээ чаа ажилдаан кижиге
дагдыныкчыларымның чылыг мактал
сестерин дыннаары дыка өөрүнчүг,
холдарым улам дыңзы ажилдаарын-
га деткимче болган. Оон бээр кандыг
херектер дааспаан, кандызын исте-
ведим дээр! Чеже-даа чедишкиннер
турда, арга-дуржулганы эш-өөрүмден
ап, улуг дуржулгалыг истекчилерден
доктаамал айтыртынып, чылдан
чылче мергежилимге сонуургалым
улгадып, ийи дугаар дээди эртемни
чедип алып деп шиитпирлеп алган
мен. Мергежилим бедидип алыры-би-
ле Красноярск хоорайда Сибирьнің
юридиктиг институтун 2005 чылда
юрист деп мергежилдиг доостум.
Дагдыныкчыларымның бүзүрелин
ышкындырбайн, эш-өөрүмнүң детки-
мезинге чалгынналып, ам-даа кызып
ажылдап чор мен.

– Дагдыныкчыларыңар кымнар ирги? Эштериңерни база адап болур силер бе?

– Дагдыныкчыларым: Валерий Николаевич Конгар, Валентина Петровна Сибирцева, Каң-оол Дугаржапович Салчак. Оларның удуртулгазы-биле кады ажилдап эгелзэн эштерим: Елена Назындайевна Куулар, Чодураа Валерьевна Сарыглар, Маадыр Иргитович Успун, Вадим Комбучев Куулар, Шораан Кодан-оолович Монгуш, Альбина Мерген-ооловна Нурсат, Алдын-Херел Маадырович Чооду, Мария Каң-ооловна Ооржак болгаш ескелерни-даа чылыы-биле сактып, оларның-биле кады ажилдаар аас-кежиктиг болганыма чогаарланып чорудум мен.

– Киноларда шагдааларның өг-
бүлезинге үези эвээш болганы-
биле чөрүлдээлэр бо-ла болгулаа-
рын көргүзөр болгай. Силерниң
өг-бүлелерде байдал кандыгыл?

— Чүү турбас дээр! Мээң өөм ээзи-
даа, мен-даа өске кижилер дег дөмөй,
туруп шылай бээр, ажынып хорада
бээр таварылгалар тургулаар. Өөм
ээзи Алдын-оол Сарай-оолович Мон-
гуш Тываның бойдус курлавырларының
комплекстиг шигээддигезинин институ-
дунда чолаачы, база-ла ажылы чай чок.
Ынчалза-даа чай кадында мээң ажы-
лымга дузалажып, келдиришкиннерни
таратчып, аай-дедир сөөртү кааптар.
Ийи оглум база иштики херектер ал-
банында. Уруум Настя биргиклассчы,
едүктүттүнарынга дыка ынак.

Хостуг үемде албан бир-ле амдан-
ныг чем кылыр мен. Мантиларны янзы-
бүрү кылдыр чемнеп, узбек пловту кы-
лып, чоок кижилеримни өөртүрүн кызар-
мен. Далган үскен мүнүмү катап-катап
кудуп бээрин дилээрлер. Огородувус-
лужуду база дыка элбек болур.

ро-тиң Тыва Республикада ИХЯ-
муниципалдар аразының Кы-
тский аттыг килдизиниң истелге
дизиниң экономиктиг болгаш
дизиниң утур көм-херектер ис-
тоттор талазы-биле улуг истекчизи,
дизиниң подполковниги **Руслана**
Секеевна МОНГУШ республиканың
дизиниң херектер адырының улуг
дизиниң дуржунгалыгларының бирээзи.
дизиниң ажы-төлдүн авазы бо амыр-дыш
дизиниң ажил-иштиг албанга барык чээр-
дизиниң чыл хире чедишчининг аялдап,
дизиниң өз-бүле диртип чоруурун
дизиниң оон-биле чугааны кылыр
дизиниң болдум.

– Руслана Бекаевна, силерниң шаңналарыңарны маңаа санап кириңири болдунмас боор деп бодай-ыңар мен. Силерниң эң чоргаарланып турган шаңналыңар кайызы ирги?

- Шаңнал бүрүзү менээ эргим. Ол аялымның үнелели-дир. Ынтымакты даа «Тергиин истекчи» деп хөрек кыскалар байырлалдар баарда, албан кылгаарында каданыптар кижилер мен.

—2008 чылда РФ-тиң ИХЯ са-
ыды Р.Нургалиевтиң өөрүп чет-
кришкниң бижиин көрүп тур-
ек. Ону байырлалдарда кадап алы-
ы болдунмас... «Албанынга шылга-
аны дээш» («За отличие в службе»)
далдың 2-ги, 3-кү чадалары,
бейлеилг медальдар, хөрек дем-
ктери, ТР-ниң ИХЯ-зының, Кызыл
орайның мериязының Хүндүлел
життери бар-дыр. Төлөптиг ажил-
тиң херечилери бо-дур. Херээжен
жиг берге, мындыг мергежилди
нчап шилип алганыңар ол?

– Шулту чүвениң эгизи – ачамның
елинде. Ачам Бека Билчээевич
ыгуш Пермь хоорайга иштики ал-
шериглеринге шериг албанын 3
л эрттиргеш, улаштыр ол шугумга
ылдаар күзелдиг турган. Шериг
банындан келгеш, комсомолчу путе-
биле көдээ ажил-агыйны көдүрер
ш чолаачылап ажилдааш, өг-бүлө
түп, ажы-төлдүг апарып, ол ажилын-
кандыкшыр берген. Ол хеймер уруу,
нээз, шагдаа болур сен деп чагыр
тээз. Бастайгы күзөл ынчан тывыл-
т. Черле ачамның чагыр сөзү меңээ
ка улуг ужур-дузалыг чорааны ол ый-
ан сан кичээлинге сонуургалым база
амның деткимчези-биле тывылган.
чюла дооскаш, Кызылда күрүнениң
дагогика институтунуң физика-мате-
тика факультединче өөренип кирип,
у 1992 чылда доостум. Кызылдың 3
гаар школазынга физика эртемин
шылап тургаш, иштики херектер
банынга ажилдаар күзелим илере-
п, билдирйишкин киридим. Харыс
раан келбээз.

Чүпте 1997 чылдың март айда: «Ам
ттики черектер албанынга ажилдаар
елиңер бар бе?» — деп, Кызылдың
тики черектер килдизиниң чанынга
телге килдизиниң начальниги турган,
ты үеде юстициянык халажылгада
пловниги Валентина Сибирцева
телефон дамчыштыр айтырарга, дыка
роон мен. Ачам ынчан 61 харлыг тур-
саң күзелин боттандырганым ол.
— Бир дугаар алган херээңерни
ттыр-дыр силер бе?

Ийе, бир дугаар истээн херээм –
р херек. Кызыл хоорайның төп рыно-
та Тожу кожуундан улуг дужаалды
ылдакчы ол үениң деңнели-биле
үлүмчээлдиг түңнүг акашазын оор-
ткан дугайындан херекти чаа-ла ийи-
ажылдап чоруур кижиге мөңгээ даас-
турган. Акшаларның үнелеринин
йи-биле сан-түңүн тодараткаш,
аңгыларга медээлерни парлап бижип
гаш, тарадып чорааш, бир-ле садыг-
тыва эр кижиниң улуг түңнүг тудуш-
шалар-биле санажып тураарын эске-
п кааш, сезиг алкаш, садыг ажыл-

ХӨЙ-НИИТИ ОРГАНИЗАЦИЯЗЫ — ДЕМНИГ КҮШ

Амгы үеде ниитилел амыдыралында хөй-ниити организацияларының ролю, киржилгези элзэн көскү апар чыдар. Ылаңгыя хөй ажы-төлдүг болгаш чединмес өг-бүлелерниң амыдырал байдалын өрү тыртып, экижидеринге, уруг-дарыг кижизидилгезинге, арагалаашкынга удур демиселге суму-суур бүрүзүнде бар херээженнер чөвүлелдериниң кирип турар үлүү улуг.

зыл кожуунуң херээженнер чөвүлелиниң ниити хуралын кожуун чагыргазының хуралдаар өрзелинге эрттирген. Аңаа чугаалашкан кол айтырыг — кош-как амыдыралдыг, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерге картофель үрезинин халас берип тургаш, сумуларда чурттап турар чон бажың санынга огородтуг, хууда дузалал ажил-агыйлыг болурун чедип алыры.

Кызыл кожуун чагыргазының даргазы В.И. Ендан хуралды

демдеглээш, кандыг чугула ай-тырыгларже моон соңгаар-даа кичээнге салза чогууруп дээрзин сагындырган. Бир-ле дугаарында, көдээде чурттап турар чоннуң амыдырал байдалын, аш-чем-биле хандыртынарын экижидер дээш, суур бүрүзүнге ажилдарны херээженнер, адалар чөвүлелдери доктаамал чорудар уjurлуг. Бажыңнарының чанында суггаттыг черлерлиг өг-бүлелер картофельди, ногааларны болгаш өске-даа херек үнүштерни тарып өстүрер. Чери чок улуска хостуг черлерден участоктары аңгылап бергеш, хууда ажил-агыйны тургузуп, үнүш-дүжүттү тарыдып эгелээр. Суурга огороду чок өг-бүлө турбазын чедип алыр.

Ооң-биле чергелештир чон ортузунга кижизидилге ажилын калбартып, ылаңгыя арагалаар, араганы бүдүү садып, улус арагаладыр кижилер-биле ажылды, кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демиселди, элзэди уруглар кижизидилгезинче кичээнге кичирип тургаш, хөй-ниити организациялары тус чер эрге-чагыргаларының идепкейлиг, бүзүрелдиг чөлөңгичи болурун чедип алыры чугула дээрзин кожуун чагыргазының даргазы болгаш хуралга чүве чугаалаан өске-даа кижилер демдеглээш. Ол ышкаш чурт-такчылыг бажыңнарның, албан-

организацияларның, Алдар аллеясының девискээрлерин арыглап, чечектер, үнүштер тарып, көрүштүг болдуру-рынга херээженнер чөвүлели боттарының үлүүн идепкейлиг кириер уjurлуг.

Бо-ла бүгү айтырыгларны, сорулгаларны Кызыл кожуунуң Херээженнер чөвүлелиниң даргазы Татьяна Сандакова 2015 чылда чөвүлелдиң кылган ажилдарының дугайында кыска дыңнадынга база чырыткан.

Хуралдың түңнел кезинде

Каа-Хем суурдан база сумдан хөй-ниити ажылдар эң идепкейлиг киржип, картофель, ногаалар, сад-ог-үнүштери өстүреринге үлө чонга көргүзүп турар херэ-нерни, эрткен өөредилгелында эки түңнелдерни чалган башкыларны ТР-ниң ди Хуралының, Кызыл ко-чагыргазының Хүндүлел би-тери-биле шаңнаан.

Хенче-Кара МОН
Авторнуң тыртты
чурукт

Республиканың Хөй-ниити палатазының «Шыдалдыг өреге — эки амыдыралдың үндезини» деп кыйгырын деткип, күүседир-биле Кы-

ажыдып тура чүве чугаалааш, хөй-ниити амыдыралының кайы-даа адырларында кол кезиинде херээжен чон киржип, улуг үлүг-хуузу кирип турарын

ЧА АДЫКЧЫЛАРЫ — ОЛИМПИЙЖИ ЧЫЛДА

Ча адарынга Россия Федерациязының спорт мастери деп бекитилген чедип алган Санчат Сарыглар биле Мergen-Херел Сарыглар.

Инвалид ча адыкчыларының аразында шаңналдыг черни алган спортчулар.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында). Көшкөн чоннарның бурунгу культуразы — ча адарында Тываның алдарлыг огу олимпийжи алдынны төрзэн чонунга чаалап эккелгеш, ча адарының спортун республикага бир базым бурунгаарлаткан. Амгы үеде бистиң республиканың инвалид ча адыкчылары Россияның шилиндек командазының кол

өззэн тургузуп турар. Чебоксары хоорайга эрткен чылын болуп эрткен маргылдаага Тываның ча адыкчылары команда талазы-биле бирги черни бүзүрелди-биле ээлзэн.

Херээжен инвалид ча адыкчыларының аразында Тываның шилиндек командазының кежигүнү Кармела Монгуш эрткен чылын хууда бирги чер дээш мар-

гылдаага Россияның чемпиону болган. Россияның шилиндек командазының кежигүнү, ча адарында Россияның делегей чергелиг спорт мастери Руслан Очур Европа диптиң чемпионадынга ийиги шаңналга төлөтпөг болган.

Бо чылын Бразилияның Рио-де-Жанейрога болуп чайгы Олимпий оюннарынга белеткел ажилдары бөмбүрзектин чер бүрүзүнде дүшкүрлүг чоруп турар. Бистиң республиканың инвалид ча адыкчыларының улуг тренери Виктор Алексеевич Саржат-оолдуң чугаазы-биле алырга, бистиң республиканың спортчулары бо чылдың июнь айның төнчүзүнде Чебоксары хоорайга болуп Россия Федерациязының бирги чери дээш маргылдаазынга шыңгыы белеткенип турар.

Ча адарында ССРЭ-ниң спорт мастери адын Тыва спортчулардан баштай күүсеткеннерниң бирээзи Виктор Саржат-оол анык чылдарындан тура чедип алган бекитилген арга-дуржулганын өөреникчилеринге күзелди-биле дамчыдып берип турар. Ол Тываның ча адыкчыларын бо чылын болуп Паралимпий оюннарынга киржирин чедип алыр дээш, бүгү мөөңнеттинген арга-дуржулганын кижизидикчилеринче угландырган.

Ооң өөреникчилериниң аразындан бо чайын Чебоксарыга болуп Россияның бирги чери дээш чемпионадынга эки түңнелдерни көргүзүп, Россияның паралимпийжилериниң кежигүнүгө кирип болгу дег талантылыг, бекитилген арга-дуржулганын эвээш эвээш Оларның аразындан ча ада-

Херээжен ча адыкчыларының тиилекчилери Чайыран Доржукай, Даң-Хая Оюн, Чодураа Оюн.

рынга Россияның делегей чергелиг спорт мастерлери Сылдыс Чүргүй-оолга, Руслан Очурга, Владлен Тюлюшке болгаш Чалым Кыргыска, херээжен ча адыкчылары Кармела Монгушка, Шеңне Долгай-оолга улуг идегелди салып турар. Бо ча адыкчылары шупту эрткен дыштаныр хуннерде болган «Часкы согуннар» деп республика маргылдаазынга киришкеш, эки түңнелдерни чедип алганнар.

Ийи хун үргүлчүлөп келген «Часкы согуннар» маргылдаазының түңнелинде уруглар аразында 18 метр ырак черге кара адарында Кызылдың спортчулары Милана Монгуш, Валерия Хумбун, Светлана Доржу олар бирги, ийиги, үшкү шаңналдыг черлерге төлөтпөг болганнар.

Оолдар аразында ол-ла хем-чээлге бирги черни Дозураш Монгуш, Чаян Монгуш биле Найдан Тюлюш олар ийиги-үшкү чер-

лерни тус-тузунда ээлзэннер. Инвалид спортчуларын метр черге кара адарында Дав Монгуш чемпионнаан. Эрес Даба — ийиги, херээжен ча адыкчы Шеңне Долгай-оол үшкү черге төлөтпөг болганнар.

Улуг улустуң аразында 30 метр черге кара адарында спортчу бо хевиринге Россияның спорт мастери Айбек Монгуш — бирги, Чаян Монгуш — ийиги, Россияның алдарлыг спорт мастери Михаил Оюн — үшкү черлерни алганнар.

Херээжен ча адыкчыларының аразында Россияның спорт мастери Чайыран Доржукай чемпионнаан. Спорт мастери кандидаттар, Таңды кожууну спортчулары Даң-Хая Оюн биле Чодураа Оюн ийиги, үшкү черлерни ээлзэннер.

Владимир ЧАДАМБА
Авторнуң тыртты
чуруктар

«ШЫННЫН» почтазындан

УЙНУКТАРЫ 152 КИЖИ

Мен кижі бүрүзү-биле бир
мей, авам, ачамның изиг
ашылынын, күчү-күжүнүн
бодарап келген мен. Ачам-
Алдын-оол Данзырыкай
Алдын-оол дээр. Ол хөй
ылдарда Сүт-Хөлдүн суму
аргазынга ажилдап чораан.
Ам кончуг негелделиг, хоо-
коммунист кижі, ынчан-
чон ону дыка хүндүлээр,
айырлыг деп шолу адын
ар турган.

Авамны Сүрүңмаа Тас уруу
валыг дээр. Ол хөй ажи-
лдуг өгө өскөн. Авам кончуг
раш, улуг, кыдырык карак-
тыг, чоон, кара чаштыг. Ын-
авамны, Чаштыг деп шолу
адаар турган. Авам холу
өпө куруг орбас, хөй ажи-
лүгө, үнгөн-кирген чонунга
ш-чем кылган, алгы-кеш эт-
эн, үргүлчү-ле дааранып олу-
р, кончуг кезээ кижі. Эрткен
үстү безин кый деп тургаш,
ылдадыр чаңчылдыг. Хөй ажи-
лүгө, уйнуктарынга идик-
ти шуптузун даараар. Чайын
үлүгүлүгү уруглары шупту
хилеп келирге, 14-16 кижі

чеде бээр.

Авам — Маадыр-ие, 9 оол,
8 кысты божаан. Ооң кылбаан
ажылы чок. Хову ажилдарынга
буга-суму казып, тараа-шаңга,
дүк складынга ажилдап, саан-
чылап чораан. Ам бо хүнде
уйнуктарының саны 152 кижі
болуп турар.

Ажи-төлү бистер, ада-
иевистиң чагыын сагып, эртем-
билиг чедип алгаш, күрүнөвиске
эки ажилдап, чурттап чор бис.
Бистиң аравыста кандыг-даа
мергежилдиг кижі бар: эмчилер,
башкылар, юристер, күрүнө
ажылдакчылары.

Улуг акыыс Дамдынчап Ал-
дын-оол оглу Ховалыгның удур-
тулгазы-биле, «Төрөл билбес
түрээр, төөгү билбес төөрээр»
деп кыйгырыгның адаа-биле
төрелдер следун чыл санында
эрттирери чаңчыл болган.

Авам бир тускай, «алдын
холдуг», шевер кижі. Бо улгады
бергеш, мээң сонуургап, кайгаар
чүүлүм бар, ону ажи-төлүмгө
чугаалап чоруур мен. Авам
бодунуң чоон, кара чажының
дүшкөн дүгүн чыып алгаш, ээр-
геш, ооң-биле бистиң кидис

идиктеривисти улдуруп берип
чораан. Өвүске келген эште-
ринге мынча деп чугаалап олу-
ганын дыңнаан мен: «Кайгамчык
чүве-дир, кижиниң чажы-биле
идик улдуруп каарга, улдуруш-
ку шуут элп каар болгай, а
кижиниң чажы (дүшкөн дүгү)
үзүлбес, хевээр артып каар
чүве-дир». Эштери сээң чер-ле
тыппас чүвөң чок, чогадыкчы-
ла кижі-дир сен дээрлер.

Оон бир сонуургаан чүүлүм.
Авам шуптувуска тыва идиктер-
ни даарап бээр. Бичиилеринге
бопуктар, хапчык идиктерни. Ын-
чан часкы үе. Идиктеривисти-биле
суг сүзеривиске, өде бээр, оон
кадып каар. Өгдөн үнүп келгеш,
көрүп турарымга, авам демир
савага солидолду куткаш, дугуй
резиназын өртөткөш, солидол-
биле катай холуптарга, митпек,
кара чүүл үнүп келген (ам болза
идик креми). Ооң-биле бистиң
идиктеривисти чаап каарга,
кылагар кара, чаражы кончуг
апарган. Идиктеривисти-биле
суг сүзеривиске, өтпес, катпас.
Ынча хөй кижиге чаа идиктер
садар харык кайда боор.

Хөөкүй-ле авам, хөй ажи-

төлү, бисти өстүрер, азыраар
дээр, ам бодап олуарымга,
улуг ажыдышкыннарны боду
чогаадып чораанын кайгаар,
чоргаарланыр мен.

Шаанда тываларның кижі-
зиг мөзү-шынары бедик, кээр-
гээчел, човаачал, дузааргак,
хүндүлөжир чорааны-биле бот-
боттарынга дузалажыр чаңчылы
кайгамчык.

Чырык өртемчейде эң-не
үнелиг кижі — Ава. Кижилерниң
кады төрээнери каш-даа бооп
болур, а кижі бүрүзүнүн төрээни
иези чаңгыс. Кижиниң авазы
«ужарга», ооң соонда ава кажан-
даа турбас деп чүвени көрүп чор
мен. Назы-хар улгаткан тудум,
хайыралдыг авазының изиг,
ынак ие төрээни сеткили, сагыш-
човангыр аажы-чаңы кижиге
улам-на тодазы-биле илерет-
тинип, кээргелин улам-на ха-
нызы-биле оттуруп чоруур боор
чүве-дир. Аваңарга ынак болуп,
хүндүлөп, камнап чоруңар!

Клара САТ,
РФ-тиң Улус өөредил-
гезиниң хүндүлүг ажилдак-
чызы.

«ЧАА-ХӨЛДҮН
АЙДЫҢЫНДА»

Чаа-Хөл кожунунун төп библиотеканынга чогаалга сонуургалдыг, шүлүк бижиир, солуннарже материалдар бижиир чаа-хөлчүлөр-биле ужуражылга болган. Аңаа Дегут Демчик, Александр Чигден, Ольга Монгуш, Оля Шивит-оол, Кара-кыс Шөмбүл, Зоя Маады, Саяна Сарым-оол база библиотека ажилдакчылары Динара Доржу, Анай-Хаак Сундуй, эргелекчизи Чойганмаа Аптан-оол киришкеннер.

Хуралга чечен чогаал каттыжышкынын тургузуп, ооң адын, планын бадылап база даргазын, оралакчызын, секретарын сонгаан. Каттыжышкынның адын «Чаа-Хөлдүн айдыңында» деп чаңгыс үн-биле бадылааннар. Даргазынга Динара Доржуну, оралакчызынга Дегут Демчикти сонгаан.

Чаа тургустунган «Чаа-Хөлдүн айдыңында» деп чечен чогаал каттыжышкынының кежигүннери айда бир катап чыгып, хуралдаар болганнар.

Зоя МААДЫ.

Чаа-Хөл суур.

КУНЧУГЛАРЫМ

Тыва чоннун база бир хажык
ка сагып чораан дүрүмү «Кыс —
ган черинде, даш — октаан черин-
деп үлегер домакта сиңниккен.
Тыва чоннун мерген филосо-
язы өг-бүлө харылзааларынга
каарышкан. Өгленген соонда, сен
бүлөңге шынчы, кады чурттаан
иң-биле, ооң төрөл-аймаа-биле
үш, бир баг болуп, амыдыралда
бакты деңге үлежип чурттаарын
адып турар.

Өгленип алгаш, өске аймак-бөлүк
зынга чурттап, аралажып чаңчы-
ы, ылаңгыя аныяк, чамдыкта чүве-
чедир бодавайн баар «назын ха-
ынының үезинде» берге болур.
зынның бо үезинде келин, күдээ
ини хүлээп алган бег, кунчулардан,
аат, кат-иелерден дыка хөй чүве
кааржыр.

Мээң улуг кунчуум (ам аравыста
) Дыртый Донгаковна Чымыыжык
те амыдыралды чурттап эрткен
илерниң бирээзи. Ол аныяандан
а кандыг ажил кылбаан дээрл.
харлыг турда, өөнүң ээзи айыыл-
талка таварышкаш, бурганнай бер-
. Үш ажи-төлү-биле арткаш, оларын
дедип, бут кырынга тургузуп алып
ш. тудугжулап (саман тудуг), сак-
нчылап, саанчылап, малчыннап
лааш, уругларын өстүрүп алган. Ооң
агай чүүлү — ус-шевер. Алгы эттеп,
ээррип, дааранып, чүнү кылбас
рил. Дыртый Донгаковна билир
лдерим өөренип алыңар, херек
ар деп турда-ла, аныяктың тенек
уу-биле «оон-оон» деп турувуста-ла,
ганнап чоруй барган. Уйнуктарынга
иди ынак кырган-ава. Ол аажок тө-
зирек болгаш, дөргүл-төрелдерин
ип, оларның ажи-төлүндөн бээр
ып, билип алган, биске чагып чугаа-
ан чоруур. Өвүр ашканда суг чиде
р. Аңаа төрелдериниң аразынга
аранып, база-ла дузазын көргүзүп
уур. Кенээттеринге, күдээлеринге
каарылгазы чымчак, сагыш-сеткили-
те бодунга чоокка ап, чугаалажып
алажыр.

База бир кунчуум (ам аравыста чок)
Чечек Сергеевна Сотпа база кайгамчык-
тыг херээженнерниң бирээзи. Ооң ус-
шевери чайгаар, ындындан. Ол пөстү
алгаш, кижиге көргөш, хемчээвейн-
даа, быжып, даарап кааптар. Ырлап
турда, кандыг-даа айлаң-куштан артык.
Байырлалдарда арага амзавас. Ол
хирезинде улус-биле бир деңге хөглээр,
ырлап-самнап турда, кайгамчык.

Чечек Сергеевна хүлээнген ажи-
лынга харысалгалыг, берген сөзүн
ээлээр, шынчы. Кат-чимис, мөөгү чыып,
янзы-бүрү вареньеелерин кылып алган,
дөргүл-төрелинге үлзэн орар. База
бир онзагай чүүлү — машина мунары.
80 чылдарда машина мунар херээжен
улус ховар турган. Хуу чиик машиналыг
улус-даа ийи-чаңгыс. Ол машиназынга
херээжен башкыларны олуртуп алгаш,
Шагаан-Арыгже (175 километр) хурал-
дап чоруптар турган. Чечек Сергеевна
база-ла, улуг кунчуум ышкаш, кенээт-
күдээлеринге чоок, оларны хаара тудар,
сагыш-сеткилинден хүндүлээр.

Амгы үеде хүндүлүг дыштаныл-
гада, Өвүр кожунунуң саң-хөө килди-
зинге дыка үр ажилдап келген, Тыва
Республиканың алдарлыг ажилдакчы-
зы Зоя Думун-ооловна Донгак кунчуум
дугайында материалым төнчүзүнде
бижикседим. Ол аныяанда-ла чааскаан
артып калгаш, 4 ажи-төлүн эртем-би-
лиге чедирип, амыдыралдың делгем
оруунче үдеп каан. Ажылынга бердин-
ген, билдиги саң-хөө ажилдакчызы.
Уйнуктарының ынак кырган-авазы,
сагыш-човангыр ава. Ооң онзагай
чүүлү — төрөл-аймаан каттыштырып,
эки-даа, багай-даа чүүл боорга, холун
сунуп дузалажып, арга-сүмезин берип
чоруур хүндүлүг киживис.

Ынчангаш Тываның онзагай херээ-
женнерин чоок танып-билип, оларның
амыдыралчы дуржулгазын өөренип,
өттүнүп, акшый берген назынымда
оларны чылы-биле сактып, мындыг
кижилер-биле салым-хуу таварышты-
рып каанынга өөрүп чоруур мен.

Анна ЧЫМЫЫЖЫК.

Чеди-Хөл кожун, Ак-Тал суур.

ЧУРУТТУНУП АРТЫП КАЛГАН

Ойнап өскөн черим Сүт-
Хөлдүн кайы-даа чүгүнде
сырый үнгөн арга-ары
кижиниң сонуургалын
хайныктыра бээр, бир-ле
уяранчыг аялгалар оон-
моон кулакка чаңыланып
кээр.

Арга-арыда кандыг куш-
каштарны чок дээр, дыттар,
пөштер баштарында мыжы-
рашкан, ында-мында хектер
үн алышкан, өрү көөрге, аяс
ак-көк дээрде, дөө-ле мээс та-
лазында эзир-даа кылытып
чоргулаар.

Кайгамчык чараш аргада
өңгүр чечектерни кижиниң
тудуп, суйбап туруксаазы
кээр. Ногаан аргаже кирип
кээрге-ле, сериин салгыны-
гаш арын-башты суйбап, таа-
латпышаан, уяранчыг чукуш,
пөшсүг, чаагай чыт думчука
кээр, кижини ала-чайгаар
сергеди бээр. Чаттылчак сы-
рый будуктарлыг пөштерниң
бедик будуктарында чочак-
чочак, шөйбексимээр тоорук-
тар бөлүк-бөлүк-биле харап
тургулаар. Чиңгир ногаан
ине бүрүлүг хөнү дыттарны
чочагайлары, чинчилер дег,
халайжы бергилзэн, каас-ча-
раш хептиг даңгыналар дег
апарган сенче көрүп турган
ышкаш.

Ында-мында хенертен
сылдырт дээр дааш үнгөн
соонда, сагалагар кудурук-
туг, кулактарында сыр-
гарлыг чүве дег, сарыг өңүг
диинчигештер-даа бир бу-
дуктан, өске будукче шураан
турар. Хөл кыдынынче чоок-
шулап орарга, база-ла чараш.
Хөлдүн суу бырлаңадыр
оожум чалгып каап чыдарын
көөрге, кижиге эргеленген-
даа ышкаш сагындырар. Ол-
бо чүгүнде аңгылар, кара

куштар дистинчи берген,
оолдарын эдертипкен, бөлүк-
бөлүк-биле эштип, шымнып
чоргулаарлар.

Хөлдүн суу эриин ажа
халып, арыдыр чуй шаап
каап чыдар. Ооң чоогун-
да кара-кара шокарларлыг
хөөрүктөр далдырадыр шу-
раан турар.

Ногаан ойт-сигенниг, ажык
шөлдөрдө мал-маган таваар
оъттап чоруур. Ында чаттыла
берген чечек-чимисти кижі
магадап ханмас. Хойлар-
биле кады өөр эликтер оът-
тап чоруурун, көөрге безин,
онза. Өшкү малдың сонуур-
гаачалы аайлыг звес, олар-
ны чыттаар-даа, үскүлөжир-
даа сагыштыг. Олар шупту
бойдустан төлдери-дир.

Оргу, делгем шөлдөрдүн
шала чоогаланчак черле-
ринде алаңгыштар кайы
көвей. Хөлдүн кыдында
Чолдак-Ажык, Алды-Дос-
так дээр чайлагарлымга
хой кадарып өскөн мен. Бо
чайлагарлымның ол-бо тала-
зында арга-арыг, бедик тей-
жигештер чыскаалып чоруп
каан. Ооң бажынче үнгөш, ха-
раарга, ыңай ханылап кирген
кашпал бар. Улам бедиинче
үнгөш, куду көөрге, Ара-Ой,
Ишкиннер илдең көстүп кээр.
Ол угда талыгырда кезек
кош арганың чаражын, угулза
чуруп каанзыг. Ол-ла девис-
кээрге хой кадарып чорааш,
кандыг чаптанчыг дириг амы-
таннарны көрбедим дээр.
Шокар торгу, азарганчыг чаш,
ыяш дөзүндө хоруй берген
чыдар бора койгун оглу, ка-
рактары дозураңнаан чаш
элик оглун бо кижі тудуп,
суйбаксаазы кээр. Шак мын-
дыг тоолчургу дириг бойдус
мээң-биле тудуш, ол бүгү ке-

ээзде сагыжымга уттундурбас
болуп арткан.

Хөл өөжү кончуг улуг, кал-
бак даштарлыг, ол даштарның
аразы-биле хөлдүн суу ону
куду углай дааш-шимзэнниг
агып бадып чыдар. Ол сугну
чанындан көөрге, аржаан дег
арыг.

Ооң унун куду бадып-
тарга, шоолуг даш чок кезек
черлерде агымы оожумнай
бээр. Хөлдүн суу бедик даг-
лар аразы-биле каңгырадыр
шимзэн-даажы кооңайнып,
батса-батса, шынааже хап
киргеш, Чес-Булуң суунче
агып кирип чыдар. Ооң баткан
унунда, ону кежир-даа, кы-
дыгларында-даа ушкан чоон
ыштар кайы көвей.

Хөл өөжүнүн ол-бо та-
лаларынче кижі душкан че-
ринден эртип шыдавас. Ол
шыргай иштинде кандыг кат-
чимисти чок дээр боор!

Инек-караа, ыт-кады, ка-
зылган, кызыл-кат, кызырак-
карааны оон чыып ап болур.
Чүглө ол сырый үнгөн ойт-
сигенни, ыяш-дашты эртери
берге, ораажып үнөр үнүштер
мырыңай хөй.

Хемниң арга талазында
база-ла янзы-бүрү өң-баазын
чечектер, эң ылаңгыя шеңче
чечээ чараш өңү-биле арганы
чырыткан-даа дег. Чылан,
черлик хаван, дилги, диин
бо-ла көстүп чоргулаар.

Мээң хой кадарып өскөн
төрзөн черимниң копка орук-
тары, хөл өөжүнүн ол ча-
рында мээс талазынче көже
бээр орукта 3-4 хире дыттар
безин караамга көстүп, са-
гыжымда ол-ла хевээр чу-
руттунуп артып калган.

Анзатмаа МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

УТТУНДУРБАС УЖУРАЖЫЫШКЫН

Алексей Ооржактың «Театр – амыдыралдың көрүнүү» деп интервьюсун номчааш, хөй-ле бодаалдарга алзып, ала-чайгаар эрткен чүс чылдың 60 чылдары, В.Көк-оол-биле ужуражыышкын каракка көстүп, кулакка дыңналып кээр-дир.

Алдарлыг драматургтуң «Хайыраан бот», «Самбажык» деп өлүм чок чогаалдарының бижитинген төөгүзү-биле Виктор Көк-оол мынча деп таныштырган, ол лекция-беседе хевирлиг эрткен кичээл чүве.

— Авамны ажаап, орнукшудуп каанын билер мен. Ынчан бурганнаан кижини ажаап орнукшудар езулал бо үенинге дөмейлешпес турган. Чок апарган кижини пөске ораагаш, аалдан ырады ажык черге апарып каар, ол-ла. Москвага өөренип тургаш, бирги курсту доосканым чайын Торгалыга дыштанып келдим. Авамны орнукшуткан азы апарып каан хараганнар аразыңа келдим. Кижини мөчүзү болгу дег чүү-даа чок. Чеже дилегзинип, көрзүнер боор, сезинчиг-даа апарды, аалче углай чанар дей бердим. Канчангаш-ла көөрүмгө, бир хараганның будуунда канчаар-даа аажок узун чаш ызыртына берген, хатта киискип тур. Орта хөйүн-ле бодандым.

Ол дүне дүжөй берип-тир мен. Хүндүс хараганга көргөн чажым, ам баш дүгү эвес, а кончуг аныяк кыс мээң чанымда олуруп алган, ол-ла чажын дырап ап олур-ла.

Дүжүмнү кымга-даа чугаа-

лавайн, күзүн дедир Москваже өөренип чоруттум. Ырак черге чоруттарымга, ол чаш сагыжымга кайын кирерил аан деп, байгы-ла бодалым ол. Ындыг чүве кайда боор ийик, демги-ле чаш ам мырыңай мээң орунумда олуруп алган, дүнелерде дааранып олуруп бээр апарган. Дааранып олургаш, удазынын диштериниң аразыңа ызыртып алгаш, үзе ызырып олурары безин тодазы аажок.

Дараазында чайын база-ла дыштанып чедип келдим. Угбаларым, авам ышкаш, база хамнаар улус. Мээң элдеп, чиктиг апарганымны эскерип турганнар боор. «Аажы-чаңыңа эскерилген чүве бар-дыр, черле чүң канчап барган кижини сен, Көк-оол?» — деп, мени сындыра-ла бердилер. Ам канчаар, чаш-биле болган төөгүнү чугаалап бердим. Угбаларым кезээ дериг-дүңгүрүн белеткээш, хамнаар хевин кеткеш, каккыланып, хамнап-ла эгелдилер. «Сенде аныяк кыс кижиниң сүнезини ораашкан-дыр, оон адырлып алыр деп бодазыңа, ол кыстың дугайында чогаал бижир болзуңа эки-дир» деп түңнелге келдилер. Угбаларым аайы-биле «Чалым-Хая», «Кара-Туруг» (ынчаар адаан ышкаш чүве), а сөөлүндө барып, «Хайыраан бот» апарган шиини бижиттеримге, ол сүнезин менден адырлып чоруткан.

«Самбажыкты» ийи катап бижээң мен. Баштайгызын 1948

чылда-ла доозупкан турдум. Парлалгага алпаар деп турумда, чогаалчыларны истеп-сүрүп, оларның чогаалдарын узуткап, уран сөстүң мастерлерин репрессияга таварыштырып туруп берген. Ажык отту ужуткаш, бижип алган чогаалымны көрбейн-даа, өрттедипкен мен.

Кажан улуг баштыңчы Сталин өлгөн соонда, истеп-сүрүүшкүннер чавырлы бээр, «Самбажыкты» катап бижээң мен. 60 кижиниң аразыңдан 42 араттың бажын одура шаап аажылааны — бүгү делегейге туруп көрбээң эң каржы шаажылап-дыр ол. Шиини бижириде, бергедээшкүннер база турган. 1883-1885 чылдарда болган тура-халыышкынның үезинден бээр элзэн чылдар узуп, уттундуруп калган. Ол дугайында билер кижилер эвээжээң. Билир-даа болза, олар кижиге огулуг чүве чугаалавас, берге үе турган. Эрткен ук болуушкүннүң үе байдалынче эглип кирер апаар. Ынчангаш чайын, кыжын алдан-маадырларның турлаглап турганы Оргу-Шөл, Кара-Дагларга чоруп келдим.

Кыжын Кара-Дагларга каш хонганым уттундурбас. Алдан-дургунар кыжын от салып, паштанып турбаан. Соок эът-чемни чип чораан. Дүнеки үелерде бир кыпсынчыг, бужурганчыг чүүл — бөрүлөр улужуп, хержип кээрге, чүгүл куйга-баш адыңнаар. Ланчы боомну колдуктапаш, хондур шокшуп тура хонар чордум.

Хүндүс хүн караанга, ыжык хаялар аразыңа чылыгып, удуп алыр чүве. Чогаалдың маадырларының кылган ажил-херзэн өттүнүп бижириге, ынчан шынныг чогаалды номчукчуларга дамчыдар чүве — деп, чогаалчы төөгүп орду.

Виктор Шогжапович лекциязының аразында, көрүкчүлөрни чалгааратпазы-ла ол боор, каттырынчыг чүүлдерни кирип алыр. Алдарлыг артист студент чылдарында алган «2» демдээниң төөгүзүн чугаалады.

Башкызы «ИККИ» деп хурааңгайлаан сөстү чазып номчунар — дээр, Көк-оол «Мен!» дээш, хол көдүргөн, «Индийский Китайский Коммунистический Интернационал» деп чугаалаан. Башкызы: «Олуруп ал, Көк-оол, «2» — диген. Шынында болза, «Исполнительный Комитет Коммунистического Интернационала» дээр турган чүве-дир. Артистиң ол угаады — айтырыгга харыылаарының мурнунда эки хандыр боданып алгаш, шын харыыны бээри болур.

Бо хире хүндүткелдиг артист, чогаалчы, хөгжүмчү, драматург В.Ш.Көк-оолдун өлүм чок чогаалын хажыда бээрге, театр уран чүүлүндө эттинмес частырыг-дыр. Кара биле Седип уткуй халчыл келгеш, бот-боттарын куспактажып, ошканы бээрлер... Ол көргүзүг шимчээшкын шииниң сөзүглелинде бижиттинмээң. Ол хажыдышкын бөдүүн көрүкчүге хамаанчок, театрың режиссеру

Сиин-оол Лакпаевич Оюнга Караның ролюн күүседип чыгарган. Дадар Норбуевна Барың даа дыка эпчок, аарышкыдыр. Маңаа бир чижекти көрейин.

Бир кожууннун улусчу тура Кудажының «Он бир» деп зин белеткеп алгаш, чогаал чалаан-дыр. Автор шиини көмүңдүг айтырыг салган: «Кыс немең хелемечи кыс Луиза араганы ижерде, салаазы ыдамнааш, ижер деп бидир мен бе?». Хензиг-ле дышкын шииниң утка-шын кошкадыптарын ол билер бо мыя ону безин эскерип каа ышкыжыл.

«Хайыраан боттун» баш вариантызында Кара турдуга лып шураваан, а терекке ас бээр. Шииниң төңчү кезээнде биле Салбакай мынчаар ыр

Көк-ле-Терек бо-ла-дыр
Көгээрерген угбам эккеп
Ак-ла-Терек бо-ла-дыр,
Агарарган угбам эккеп!

Караның терекке а на бергенинге хамаарың көрүкчүлөрнүң талазың улуг чемелел алгаш, драм шииниң кол маадырын тур халаан кылдыр эде бижээң. Тыва театрың 80 чыл лейи-биле ооң техниктиг а дакчыларыңа, артистерге йынналчак чогаадыкчы чед киннерни күзедим.

Хүлөр-оол ЧА

Таңды кожуун.

ХӨЛДЕ БАЗЫРЫК

Бир эвес бо байдал херек кырында бадытканыр хире чүве болза эртем, шинчилел, төөгүлүг болуушкуннар улуг, нарын бодаалдарга чедирер чадавас.

Би-Хем кожууннун девискээринде сурагыг хааннар шынаа-зында Аржаан базырыктарының төөгүзүнүң дугайында Тываның чурттакчылары эки билер. Аржаан ийиги базырыктарындан хүн бадар уунда 1000 метр хире черде Каэк-Хөл деп адаар («када бээр», «соглу бээр» дээн боор) хөл бар. Ол хөлдүн чоок кавызыңа кезек-маадырлар дээр чон чурттап чораан. Ол Кезек-Маады аймактың сөөлү салгалы Оңгар-оол Маады 1951 чылда 71 харлыында мөчээң. Оңгар-оолдун адазы Душ Маады: «Бо хөлде базырык бар деп ачам чугаалаан» — деп турар. Ынчаар чижеглеп санаарга, Каэк-Хөлде базырык бар деп чугаа-соот оон бээр 200-300 чылдар эртип турар хире.

Каэк-Хөлдүн географтыг тургузуу оңгар черде хааннар шынаа-зыңа дорт хамаарылгалыг. Аржаан бирги, ийиги базырыктарының хөлдүн чоок кавызында Өөк суу дээр бичежек хем Туннуг бажындан хап баткаш, Кошбей дагларының ынды-биле баткаш, Өөк шынаа-зыңа келгеш, шенектелгеш, Енисейже каттыжа берген хемчигеш. Ол шенектелген черинден Каэк-Хөлче буга каскаш, кирипкензиг байдал ам-даа илдең.

Каэк-Хөлде базырык дугайында чугааны бистиң хүндүлүг эртем-денивис Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей база билер. Хөлдүн тереңи 1,5-2 метр. Мону шинчилеп көрзе деп бодап бар.

Алдын-оол МААДЫ.

Каа-Хем кожуун,
Дерзиг-Аксы суур.

САГЛЫ СУУРГА ЧЕДИП КЕЛЕМ...

Март 26-да Тываның Үндезин культура төвүңе Саглы сумузунун чурттакчыларының марафону эрткен.

Ол ачы-буян марафонун саглыжылар суурунга субурган тудары-биле организастап эрттирген. Ону республика найысылалыңа эрттирген чылдагааны — Кызылда, ооң чоок-кавызында кожууннарда чурттап чоруур саглыжыларның күзелин барымдаалааны. Шынап-ла, келгеннер хөй болган, зал сыңмас.

Чалаткан 2 лама-башкы ном номчаан соонда, Саглы чурттуг Александр Кууларның «Марафон» деп чаа чогааткан шүлүүн Аяна Монгуш аажок чараш үнү-биле номчуп күүсеткен. Оон улаштыр ол суурнун ыраажы оолдары «Экии, Саглым!» деп ол черниң ыдык ырызын бадырыптарга, чыылган чон диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле хүлээп алган. Ындыг сагыш-сеткил көдүрлүүшкүнүн болдурган оолдар дээр, Саая Кара-оол, Ооржак Чаян, Ооржак Эртине, Монгуш Аким, Ооржак Меңги олар-дыр. Оларның ыдык ырызын дыңнааннарның карактарыңа Калчан кырындан Арзайтыга чедир орук чайгаар-ла көстүп келир.

Ооң соонда Аяна Самыяевнаның эштери, ол төптүн база Тываның ат-алдарлыг ыраажылары Игорь Көшкендей, Андрей Монгуш, Сайлык Оммуон боттарының уран талантызын чыылганнарда бараалгатканнар.

Саглының чону боттарының төрзэн булуңунга ынаан, аңаа бердингенин ол марафонга херек кырында көргүскеннер. Саглы сумузунун Төлээлекчилер хуралының даргазы Чодураа Меңгеевна сумунун бо хүннерде ажил-амыдыралын, хөгжүлдизин, мал-маганының баш санының кайы хире өзүп турарын чонга кысказы-биле таныштырган. Владимир Сагаановичниң көдээ ажил-агыг кооперативин билдиги удуртуп келген түңнелинде, малдың баш саны чылдан чылче өзүп орар. 90 чылдарда буураашкын соонда Саглыга чүгүл 40 хире баш сарлык арткан. Амгы үеде ооң саны 500 ажа берген, шээр мал база көвүдөп турар.

Марафонга келген чаңгыс чер-чурттугларыңа салыры-биле Владимир Сагаанович

семис бир сарлыкты соккаш, бир хойну дөгергеш, эдин эккелген. Суур чурттуг Кара-Сал Орлан, Куулар Март-оол алышкылар ол ээти хондур-дүндүр аайлап башкарып, быжырып тургаш, чонга төлөптиг бараан болганнар.

Ол хемчегни организастап эрттиреринге Саглы сумузунун, ооң школазының, садигиниң, клувунун удуртукчулары база кээп, боттарының чылыг, чымчак сөстөрүн чыылганнарда харам чокка өргээңнер. Төрзэн булуңундан өске черде чурттап чоруур хоочуннар Мижит Оолакович, Карим Тасович, Сериңмаа Шириевна, Совет-оол Шангышович, Александра Көковна, Татьяна Дорунмаевна, Ооржак Сачык, Ооржак Хөпеек, Саая Биче-оол олар төртүтүнген булуңунун дугайында сактып, аңаа субурган тудар дээн буянның үүлени деткип, боттарының үлүг-хуузу киригеннер.

Хөглүг, солун чүүлдер база аңаа болгулаан. Уруг эдертип алган херээжен кижини сценага үнүп кээрге, чыылганнар баштай танывайн, чүү улус боор дижип турганнар. Оон илерээни, 40 хире чыл бурунгаар хып дээн аныяк, Балган Арыш-оол деп Улуг-Хем чурттуг эмчи Саглыга ажилдап келген чүведир. Ол аңаа өг-бүлө туткан, дун уруу аңаа төртүтүнген. Сценаже үнүп келген кижини ол эмчинин өөнүн ишти Минчимаа Саглыга төртүтүнген уруу-биле кады үнүп келгенин билер каан чон дыка сеткил ханып хүлээп алган. «Саглыны төрзэн булуңувус деп сактып чоруур бис» — деп, олар чугаалаарга, зал база диңмидир адыш часкаан.

Ооң соонда Кызылда, өске кожууннарда чурттап чоруур саглыжылар удаа-дараа сценаже үнүп, төрзэн булуңун утпайн сактып чоруун, аңаа ам-даа бердингенин дыңнадып, субурган тудуунга киржирин боттарының дорт хүлээлгези деп санап, кижини, бүрүзү эвээш-биче-даа болза, үлүүн кириген. «Далайга дамды дуза» деп үлөгөр-домактың шынны аңаа база бадыткаттынган. Суму чагыргазының удуртукчулары Анай-Хаак Алексеевна, Любовь Бадын-ооловна боова-боорзаан быжырып алган, манчы-хуужурун хайындырып алган, келген чонун хүндүлөп

турдулар.

Бо чугула марафонну эрттирер улуг дузаны чедирген, ажил-ижин башган кижини — Тыва Республиканың Д.Хуралының (парламентизиниң) депутат Тыва национал оркестриниң улуг диригистин чаңгыс чер-чурттуувус Аяна Самыяевна Монгушту демдеглевес аргажок ажилдап турар чери Тыва Үндезин культу төвүнүн концерт залын, столоваязын б чугаалажып берип, концертти удуртуп турду.

Марафонну эрттирер кылдыр тургу организастыг комитеттин ак сеткиг ажил-чорудулгазының ачызында бо хөгжүр деңнелге эрткен дээрзин чыылган демдегледип турду. Ол дээр, ооң кежигүн Чодураа Меңгеевна Ооржактың, Олег Рунмаевич Ооржактың, Аяна Самыяевна Монгуштуң, Александр Шангышович Кууларның, Василий Көкович Кара-Сал Анай-Хаак Алексеевна Хертектин, Александр Бегзинович Сааяның, Марта Меңгее Ооржактың, Олча Салчаковна Ооржак Чаян Байырлапович Кыргыстың, Шол Баянович Ооржактың, Семен Сүрүн Ооржактың, Аяс Викторович Күдериниң ниити даалга харыысалгалыг чоруу түңнели-дир.

Марафонну хаап турда, чыылган «Экии, Саглым!» деп ырыны база күүседирин дилзэн. Ажил-амыдыралы аайы-биле төрзэн булуңундан өске чер-чурттап чоруур улустун сагыш-сеткили доюлган. Аңаа кээп шыдаваан саглыжы база бар. Хандагайты, Саглы суурда бол өске-даа черлерде чурттап чоруур чер-чурттугларывыс ындыг марафон төрзэн суурнун бодунга база катап эрттир деп саналды кирип турганнар. Ол сак хүлээп алдынган, ол удавас Саглының дунга болур. Аңаа киржири-биле дыка чаңгыс чер-чурттугларывыс чедип кээри идегеп турар бис. Ужурашкыже, саглыжы

Кызылга эрткен марафонга киришкы шыдаар шаа-биле дуза чедирген чонуну оргкомитет четтиргенин илередип турар.

Александр КУУЛ
оркомитет кежигү

ЧЭЭЛИ АЛЫРДА – САНААР

«Биче саң-хөө ажыл-чоругу болгаш биче саң-хөө организацияларының дугайында» федералдыг хоойлуга өскерилгелерни кирген. Олар 2016 чылдың март эгелеп күштүг апарган. Чаа өскерилгелер хамыктың мурнунда өрөтөкчилерниң саң-хөө эргелерин камгалаарынче угланган.

Чонун салган айтырыгларынга Россияның Төп национал банкының Сибирьде кол эргелерин Тывада салбырының банк ажы-хайгаараар килдизиниң эргелекчиси Ирина Николаевна ТЫРЫШКИНА берген.

Айтырыг: Хамааты кижиниң саң-хөө эргелерин камгалаарына хамаарыштыр чыг кол өскерилгелерни хүлээп алганын?

Хары: «Шалың хүнүңге чедир» деп чээлилерни бээриниң чамдык үнүрүн кызыгаарлаан өскерилгелер кешкен. Бо чээлилерниң адындан эрге безин, чээлини түр када хереглелдүргени-биле ажыглаарына кыска саада берип турар дээрзи илдең. Чээ, аарый берген таварылгада эмген садып алыр акша херек болурун — шалың алыр хүн ам-даа элек, чыг таварылгада хамаатылар чеди оң хонук хуусаалыг 5 муң рубль чээ бир хүнде-ле 1 азы 2 хууга ап турар. Нелинде хуузу-биле кады 5 500 азы 5 кылдыр эгидип турар. Дүрген тыптып хереглелди шийтирилээрде, немей азы 700 рубльди чээлини ажыглаан у кылдыр төлээр хамааты кижиге аар эвес.

Ынчалза-даа кажан бо чээлини керээ-роктааткан үезинде эгидип шыдавайн танда, хамаатыга берге байдал тургуступ келир. Чээлини хамааты үр үеде ил шыдавайн, төлээрин неделялар, ар, чылдар дүргүзүндө узадып туруп болза, өрөзи төлээр арга чок кылдырды бээр. Чүге дээрге ол чээлини ажыгы дээш, төлээр хуузу хүн санында деп орар болгаш, чылда төлээр ыңай 600 хуу чеде бээр безин тавалар бар.

Бо байдалдар тургустунмазын дээш, хүлээп алган өскерилгелер-биле ааты кижиниң өрөзин төлээриниң бедик хемчээлин тургускан. Ол өскерилгелер езугаар чээлини ажыгы дээш, төлээр хуузу ол чээлиниң үнүң түнүндө 4 катап хөйдөң ажыл бас. Чижээ, 1000 рубльди чээлиге

алган болза, төлээр хуузуңуң ниити түңү, үезинде төлөвейн, хуусаазын эрттирипкен үезинден хамаарылга чокка, 4000 рубльден ашпас ужурулуг. Бо өскерилге хамаатыны чээлиниң өй-хемчээл чок өзүлдөзиден камгалап турар. Ындыг-даа болза, чээлиниң негелдөзидин күөстөпчээ дээш, хөөзүнүң хуузу, банкының чээли бергени дээш немей төлөвири бо түңчө кирбес. Чижээ, чээли алыксаан кордакчының чээли ап чораан төөгүзүн хынаары төлөвирилг боол болур.

Айтырыг: Хоойлуда чаа хүлээп алдырган өскерилгелер күш кирериниң мурнунда (2016 чылдың март 29-ка чедир) чардыган чээли керээлеринде чээлиниң хуузуңуң эң-не бедик хемчээлинге хамааржып болур бе? Оң мурнунда чээли алган кижиге чээлиниң бодунуң түнүндөң дөрт катап ажыл турар хуузуңуң кызырын негел болур бе?

Хары: Чок, эрги чээли керээлеринге чаа өскерилгелер хамаарышпас, чүге дээрге хоойлунуң күжү дедир ажыглаттынмас. 2016 чылдың март 29-ка чедир чардыган чээли керээлеринге эрги хоойлунуң негелделери дүжүр ужурулуг.

Айтырыг: Биче сайгарлыкчыларга хамаарыштыр чүү өскерилгенил?

Хары: Биче сайгарлыкчыларның ап болур чээлиниң түңү 3 миллион рубль акшага чедир өскөн. Эрги хоойлу езугаар эвээш түңнүг чээлиниң үстүкү хемчээли 1 миллион рубль турган. Ам бо үениң чарыгдалдары-биле алырга, биче сайгарлыкчыларга 1 миллион рубль акша эвээш болуп турар. Чурттуң ниити саң-хөө байдалы амгы үеде нарын болуп турары-биле банкыларның берип турар чээлилери эвээжээ, ынчангаш эвээш түңнүг чээлилер биче сайгарлыкчыларга ажылын хөгжүдүп сайзырадырының чаңгыс аргазы-дыр. Ынчангаш эвээш түңнүг чээлиниң хемчээлин 3 миллион рубльге чедир өстүргени биче сайгарлыкчыларга чогулмачыг деткимчени берип турар.

Айтырыг: Чамдык таварылгаларда чээлини интернет дамчыштыр берип турар. Хамааты боду чээли ап турар бе азы паспорт оорлап алган хоойлу үрекчизи бе дээрзин канчап билип алырыл?

Хары: Интернет-чээлилерни чамдык компаниялар боттарының шийтири-биле берип турган. Бо чылдың март 29-тан эгелеп интернет-биле чээли бээринге чаңгыс аай дүрүмнү хоойлуда кириген.

Бирээде, интернет-чээлилер бээр эргени чүгле улуг хемчээлдиг биче саң-хөө организацияларына чөпшээрзэн. 70

миллион рубль акшадан эвээш эвес хуу капиталдыг биче саң-хөө организациялары интернет-чээлилерни берип болур. Оон өске-даа негелделерни хоойлуда айтыкан.

Ийде, кайы-даа талага айыылдыг байдалдар тургустазы-биле интернет-чээлилерниң түңү 15 муң рубльден көөдөөс ужурулуг.

Үште, интернет-чээли алыр дээн кордакчыларның хыналдазына биче саң-хөө организациялары бо талазы-биле чигине чөпшээрел бижиктиг (лицензиялыг), шынгы негелделиг улуг банкыларны хаара тудуп болур.

Оон аңгыда банк бодунуң талазындан өске хевириниң хыналдазын чорудуп болур. Аңаа албан черлериниң аразында электронуг харылзааны азы Россияның харылзаа яамызының чаңгыс аай идентификация болгаш аутентификация системазын ажыглап болур. База ол ышкаш чээли алыкчызын шын боду бе деп шынзыдарына Россияның Пенсия фондузунуң база Федералдыг албан медицина камгалалының фондузунуң чаңгыс аай системазын ажыглап болур. Интернет-чээли алыкчызын хынаары нарын болгаш хандыр апарган, каш аңгы чадалыг. Оларның кайы-бирээзи дөмейлешпейн барза, чээлини бербес.

Айтырыг: Биче саң-хөө организациялары хамаатыларның акшаларын хаара тудуп болур бе?

Хары: Биче саң-хөө организациялары хамаатыларның акшазын шыгжамырга алыр эргези чок. Хамааты боду биче саң-хөө организациязының тургузукчу эвес болза, акша салышкынын (инвестицияны) 1 миллион 500 муң рубль чедир биче саң-хөө организациязына кирип болур. Хамааты кижиниң акша салышкынын (инвестицияга) күрүне камгалал бербейн турарын билип алза чогуур, ынчангаш чидиргелерге таваржып болур. Бо чылдагаан-биле эвээш түңнүг чээли бээр организациялар чидиргелерни эвээжедир-биле чээлиниң хуузу, банкыларның берип турарына бодаарга, улуг кылдыр салып турар.

Акша салышкыны (инвестиция) кылган таварылгада чидиргелерни эвээжедир-биле чаа өскерилгелерде биче саң-хөө организациялары болгаш эвээш түңнүг чээли бээр организациялар деп тодаргайлап аңгылаан. Хамааты кижиниң талазындан акша салышкынын (инвестицияны) чүгле 70 миллион рубль акшадан эвээш эвес өнчүлүг (капиталдыг) шыырак биче саң-хөө организациялары хүлээп ап болур. Ол

биче саң-хөө организацияларының акша-хөреңгизиниң байдалын Төп банк алды аңгы кол көргүзүлгелерге дүүштүр хынап турар. Бир эвес хыналданың түнелинде биче саң-хөө организацияларының акша-хөреңгизиниң байдалы быжыг эвес азы ажыл-чорудулгазында будалчак, чажыт байдалдар билдинер болза, хамааты кижилерниң талазындан оларның акша салышкынын (инвестицияны) хүлээп алырын база өрөтөкчиг саазыннар (облигация) үндүрерин хоруур.

Бир эвес биче саң-хөө организациязын, хоойлу үрээшкенин дээш, ол организацияларның даңызындан үндүрүптер болза, хамааты кижилерниң кириген акша салышкынын (инвестициялар) дээш төлөттинмээн өрөлери артып каар болза, тускай дүрүм езугаар албадашкын-биле Төп банкының киржилгези-биле оларны дүжүрер.

Бир эвес биче саң-хөө организациязы ядарап, буурап дүжөр болза, хамааты кижилерниң 3 миллион рубль чедир акша салышкыны (инвестиция) дээш өрөлери мурнадыр төлээр апар.

Хамааты кижилер бо кол өскерилгелерни сактып алыр болза эки: чүгле 70 миллион рубльден эвээш эвес хуу капиталдыг биче саң-хөө организациялары хамааты кижилерден 1 миллион 500 муң рубль чедир акша салышкынын (инвестицияларны) ап болур, база ол ышкаш 1 миллион рубль чедир улуг эвес чээлилерни берип болур. Эвээш түңнүг чээли бээр организациялар бодунуң тургузукчу эвес хамаатылардан акша салышкынын (инвестицияларны) хүлээп болбас, база ол ышкаш эвээш чээлилерни чүгле 500 муң рубльге чедир берип болур.

Айтырыг: Биче саң-хөө организациязының хоойлу-дүрүм езугаар ажылдап турарын хамааты кижиге канчап билип алырыл?

Хары: Улуг эвес саң-хөө организацияларына айтырыг тургузарының бетинде Россияның Төп банкызының интернетте даңызында оларның барын, чогуң хынаар болза эки.

Бо чугааның түнелинде сагындырып каарым болза, хамааты кижиге бүүрү чээли керээзинге ат салырының мурнунда баштай керээниң негелдөзидин кичээнгейлиг номчуп, өөренип көөр болза эки. Оон аңгыда бодунуң каш акша төлөп шыдаарын таптыг санап көөр.

БУЯННЫГ ҮҮЛЕНИҢ АЧЫЗЫНДА

Чүү-даа чүве чер-чурттуң чамчык талаларындан, оон дузунуң чаяалгазындан, чон ында эскертинмес онзагай килеринден хамааржыр-дыр деп эни Чаа-Хөлдүң Сүме-Белинде камгалакчылары-биле кады шыгжамырының адаанче киреген Бурганывысты кылыпта, ынчан билдим.

Ону кылыр дээш, бүгү кижилерни а тудуп, салым-чаяанныгларны алажып, сантиметрден сантиметке санап тургаш, ол-ла хевээр дашты оюп, кайгамчык хөй күштү түрүп, суг четпес черже көжүргөн. Үн, эрги Чаа-Хөл, Кара-Тал деп апарын каггаш, өске оран-савага тен чонга 2012-2013 чылдардан үндөзін чаартылгалар болуп арында оон ачы-хавыязы база деп саназа, черле частырыг болбоор деп бодалым-биле өөрүп тур мен.

Бирээде, мен ышкаш назылыг илер бодарап кээривиске-ле, ыл-Даг сумузунче чазалыг тү кылыр деп турганын сактыр мен. Ам ынаар 2012 чылда атылганың чаа оруу, 2 бүзүрелдиг

көвүрүлгелер кылдыган.

Ийде, кожуунуң төвүндө 41 чылдың бурунгаар таван салган Култура одааның тудуу дооступ, ажылгалда кирген.

Үште, Тывада ховар аржаан-нарын бирээзи «Үр-Сайыр» аржаан-нын Тыва Республиканың Чазааның тускай төлөвилел деткимчези болгаш Чаа-Хөл кожуун чагыргазының дузасы-биле таван салып, улуг ажылдар эгелзэн.

Ол ышкаш Чаа-Хөл суурда Сотнам Александр аттыг төп кудумчуну асфальтылап кылганы, кудумчуларында чырыктарны асканы суурнуң иштиги хевирин чараш аян-шинчи кирип турар. Оон-даа өске кылдыган эки ажылдарны эрткен, дүшкен кижилер эскерип тур боор.

Тываның Баштыгы — Чазааның Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолдун ада-иези 2010 чылдың май айда Сүме даанда Бурганы эде кылыр болгаш көжүрер талазы-биле эгелекчи саналды кирип, ону удуртур ажылчын бөлүктү тургузуп, ажылды эгелзеш, кончуг шынарлыг доостурганнар. Оон ажыын Тываның аңгы-аңгы булуңнарындан келген чон

көрүп турар дизе, хөөредиг чок.

Ынчангаш Авыда бурганывысты дигризип, Чаа-Хөл кожуунуң чурт-такчыларына буянныг үүлө-херекти эгелеп кылган күш-ажылдың хоочуннары Анай Балчыровна, Валерий Ховалыгович Кара-оолдар, Тыва Республиканың өөредилге сайыды турган Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей, Эрес-оол Ховалыгович Меңниг-оол оларны Тываның кайы-бир күрүне шаңналдарынче сүмелеп кириерин Чаа-Хөл сумузунуң баштыгы Валентина Чигитовна Доржуга, Чаа-Хөл кожуунуң чагырга даргазы Станислав Маадыр-оолович Сарбакайга саналдап тур мен.

Тыва черимни, анай кара чажывыстан төрүттүнгөш, өскөн ада черден, ава чурттан адырлып көшкен авыралдыг төрөл-чонумну Авыда бурганывыстың кээргээчел сеткили кээзэ шагда эз көрүп чоруурун база уттундурбас үүлени кылып берген, үстүндө адааным хоочуннарывыс ышкаш, буянныг кижилер хөй-ле болзунам!

Александр ЧИГДЕН.

Чаа-Хөл кожуун. Чаа-Хөл суур.

Март айда төрүттүнгөн хүннери турган хайыралыг дуңмаларым МИ-8 вертолеттуң командири Адар-оол Норбу биле МЧС-ке ажылдап чораан хеймер дуңмам Ужар-оол Норбунуң чырык адынга тураскааттым.

АРЫГ АРТАР

Авазының, ачазының хеймерлери Ажыг соокта даштар алдын чыдын кылды, Оода-ла өскөн черге дыштыг кылдыр Орнукудуп үдзэн болза, чылыг ийик...

Кандыг кончуг каржы-дошкун үүлө-салым Кара баштыг дуңмаларым таварыды? Кандыг кончуг кадыг-чидиг хая-даштар Кара черни караңгылай овааланды?... Барымдаа чок болушкунну далаш-биле Баш удур түңнел кылыр элдеп чорду.

Өөделиг арыг шын деп санапас мен, Өрттүрбас чидириимге хомудаар мен. Ыглап четпес, сагыш-сеткил элбереп кээр Ырмазынчыг муңгаралдан туттунмас мен.

Эрткен өйүнүң кударанчыг сактышкынын, Эрииделин эгин ажыр каап чор мен. Эртеңги хүн, мени кагба, уламчыла, Элеш кымас күчү-күштен хайырала,

Эдек долу ажы-төлүм келир өйүн, Эки чолун, буян-кежиин кадагала. Арын-нүүрнүң деңзигүүрү мөңге шынныг, Ала-чайгаар ужу-бажы билдинип кээр, Үе — шишкир, актан кара адырлы бээр, Үүлө-херзэн, чырык адың арыг артар.

Лариса НОРБУ.

АЛДЫН, МӨНГҮН САДЫП АЛЫР МЕН ӨРТӨӨ ААР 8-923-338-9188 8-902-996-2243

ОГРН 304246417300108

Реклама

СПУТНИКОВОЕ цифровое, эфирное ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Триколор, НТВ Плюс,
Континент, Орион, Телекарта8-913-354-7490 8-923-217-2383
5-25-69 без выходных с 9 до 21 ч.ВЫЕЗД В РАЙОНЫ
РЕСПУБЛИКИ ДВУХСТОРОННИЙ
СПУТНИКОВЫЙ ИНТЕРНЕТ КИТЕNET
в любой точке Республикиул. Лопсанчапа, 40 Супермаркет на Калинина
(бывшая АЗБУКА РЕМОНТА) цокольный этаж
ул. Новоселов, дом № 18, ТД "Кежик",
Тел. 8-983-518-9548 "Спутниковое телевидение"Только у нас!
Обмен на HD
от триколорТВ
за 3999 руб

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь-делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.

Справки по телефону: 2-74-26;

8-923-382-88-84; 8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по контролю и надзору в сфере образования Республики Тыва.

Натуральные алтайские препараты для вашего здоровья:

- каменное масло;
- боровая матка;
- бальзамы от давления;
- бальзамы «Защита печени»;
- натуральные крема от артроза артрита;
- суппозитории при геморрое;
- свечи при женских болезнях.

Адрес: ТВЦ Гаруда, 1
этаж, место 20
(напротив киоска
«цветы»).

Низкие цены.

Тел.: 8-923-388-68-42

ОГРНИП315172100001418

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын са-
дып ап, чо-
гун чагыдып
ап болур. Чагыдар болза,
өртээниң 50 хууун баштай
төлеп алыр. Өртээ Новоси-
бирск хоорайны. 20 хууга
чедир чиигелделиг.Магазин «Регион 17»,
Интернациональная
кудумчузу, 115,
(2 дугаар каът)Тел. 8(394-22)-6-60-40,
8-913-358-08-88.ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490
(Телевирлиг үндезинге парлаан).Чадаана хоорайда Комаров кудумчузу, 1, кв 1-де Дус-Даг дузун туда акшага садып
база хой дүгүнге орнажып болур.

Ангор өшкү дүгүн туда акшага эки өртөккө садып ап турар.

Хой дүгүн дугуржулга өртөккө акша-биле садып ап болур.

Харылзакыр телефону: 8-923-268-82-58.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

Профессионал өөрөдилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөрөдилге-курс комбинатының автошколазы «В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөрөдилгениң чыылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны
чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула
чүүл — чолаачылаар эргениң шынзылгазы
негеттинип турар эштиг болуру!Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент
биледиң көргүс)—1000 рубль.Дараазында мергежилдерге өөрөдилге-биле
чыылда доктаамал чоруп турар:-«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ»
категорияларның чолаачылары;-айыылдыг чүөктөр сөөртүр чолаачыларны
(допоп);-пассажирлер аргыштыларының талазы-биле
орук шимчээшкениниң дүрүмнериниң техмини-
муму;-бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажир-
овказы;-удуртукчуларга болгаш өрттүн айыыл чок чо-
руу дээш харысалгалыг кижилерге ыяап өөренир
өрт-техниктиг минимум талазы-биле кыска хууса-
лыг курстар.Телээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң
графигин өскерттир арга бар, өөренип турар киж
бүрүзүңге онзагай кичээлгей.Айтырыг салыр телефоннар:
(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555,
Полевая кудумчузу, 120.Долганаар, келиңер, автошколаның дуржулга-
лыг башкыларыңа өөрөдилге, бедик мергежилдиг
болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
яамызы.Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар
Ш.М. СУВАН.Индекс 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35,
секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгал-
терия — 2-18-10.КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал
килди — 2-03-88. Реклама, чарлап килди — 2-18-10, Тел/факс
(394-22) 2-30-69.Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.Тираж 4718. Номерни парлагже дужааганы: график езугаар
— 21.00, херек кырында — 18.00.Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 301018105000
БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.
Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг ко-
лар адырыңа хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва
талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-т
Херчилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.
«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Щетинкин болгаш Кра-
Солунда парламенттин материалдарның авторларының бодалдары
туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өск
лары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.

Байыр чедиришкенин

Чылдар, айлар эрткен тудум,
Чылып оран назын кончуг.
60 харның шыпшык бажын
Авам күжүр харап келди.Алыс чурттуң Саглы хеминиң
Агаарын тынып, суун ишкен,
Ажы-төлүң эргим ынак
Адап ханмас авазы сен.
Сарбашкынның чаа чылда
Сорулганаар бүдөр болзун.
Салгап алган ажы-төлүң
Саны, хары немешсиннер.
Шупту бистиң күзеливис,
Аас-кежик, өөрүшкүнү,
Узун назын, кадыкшылды,
Авамыс сээ йөрээр-дир бис.Уруу, оолда
хөй санныг төрөлдөринден, кенни

С 9 по 24 апреля 2016

ДЕЛЬФИНАР

Сенсация
в Кызыле!Школаларга, ясли-садтарга тус
(стендилер, табличкалар, адресстер болгаш
хүндүлүг бижикилер...)Организациялар-биле керээ езугаа
ажылдап турар.

Өртөктөр чиигеттинген!

Кызыл хоорай, Калинин 23, «Бизнес-инку-
батор» офис 2. Тел.: 8-923-269-0760